

Hans Anten

Neue Sachlichkeit / Nieuwe Zakelijkheid: overeenkomsten en verschillen

Ralf Grüttemeier, Janka Wagner, Haimo Stiemer (Hrsg.), *Neue Sachlichkeit im Kontrast – Deutschland und die Niederlande*. Berlin / Boston: De Gruyter, 2021. (Spectrum Literaturwissenschaft, Band 72) 259 p., ill. ISBN 978-3-11-068138-3. Prijs: € 99,95.

Dat contrastief onderzoek van de Nieuwe Zakelijkheid een zinvolle exercitie kan zijn, demonstreerde Janka Wagner al overtuigend in haar proefschrift *“Sachlichkeit ist tödlich für das Wesen der Kunst”* (2020). Nog voordat de Nederlandse nieuw-zakelijke romans waren verschenen, ontzegde Hendrik Marsman in 1932 in zijn invloedrijke *Forum*-opstel ‘De esthetiek der reporters’ de Nieuwe Zakelijkheid als niet-kunst de toegang tot het territorium van de literatuur. Een plausibele verklaring voor deze schijnbaar premature veroordeling vond Wagner in de negatieve consensus die zich al voor 1932 aftekende in de debatten over de Nieuwe Zakelijkheid in de Nederlandse beeldende kunst. Deze breed gedragen afwijzing kon Marsman met overeenkomstige argumentatie overnemen. Een andere verklaring voor dit vroege verdict is de eventuele invloed van de Duitse literaire Neue Sachlichkeit op het literaire discours in Nederland. De oorsprong van de Nieuwe Zakelijkheid ligt immers in Duitsland en daarbuiten, in Nederland, kreeg deze multidisciplinaire stroming de meeste weerklank. Zo bezien lijkt het vanzelfsprekend dat inzicht in het specifieke karakter van de discussies over de Nieuwe Zakelijkheid in de Nederlandse literatuur vooral verkregen kan worden door die vanuit een vergelijkend perspectief te bestuderen. Niettemin is in het inmiddels aanzienlijk aantal wetenschappelijke publicaties over de Nederlandse Nieuwe Zakelijkheid zelden of slechts *en passant* aandacht besteed aan de Duitse debatten over de Neue Sachlichkeit. Uitzonderingen zijn *Hybride Welten*, de dissertatie van Ralf Grüttemeier uit 1994, en het genoemde proefschrift van Janka Wagner. In deze studies wordt onder meer ingegaan op de snelle negatieve receptie van de Neue Sachlichkeit door critici als Walter Benjamin en Georg Lukács. In argumentatie, retoriek en gehanteerde normen uit de

idealistische esthetiek (verbeelding, originaliteit, eenheid) komen deze kritieken sterk overeen met het receptiepatroon in Nederland. De vraag wat de relevantie van dergelijke observaties is voor de bestudering van de debatten over de Duitse kunstrichting en haar Nederlandse variant is bij uitstek een onderwerp voor de hier te bespreken verzamelbundel.

Het mag dus geen toeval heten dat Grüttemeier en Wagner (met Haimo Stiemer) de redactie voeren van een publicatie waarin voor het eerst een systematische dialoog tussen germanisten en neerlandici over de Neue Sachlichkeit / Nieuwe Zakelijkheid in contrastief verband gestalte krijgt. De bundel bevat behalve een inleiding dertien artikelen, waarvan er drie in het Engels en tien in het Duits geschreven zijn. Vijf artikelen gaan over Duitstalige literatuur, één artikel behandelt Duitse fotografie, zes bijdragen hebben betrekking op Nederlandse literatuur en één bijdrage gaat in op Duitse en Nederlandse schilderkunst. In de redactionele inleiding worden drie invalshoeken belicht die min of meer corresponderen met de drie delen van de bundel en die aansluiten op thema's in het actuele onderzoek, zoals de opkomst van het nieuwe auteurstype van de journalist, de oriëntering op feiten en de betekenis van objectiviteit, en de institutionele context waarin de Nieuwe Zakelijkheid functioneert als een positioneringsstrategie.

Het is ondoenlijk om hier op iedere bijdrage in te gaan. Om toch recht te doen aan de rijke variëteit van de inhoud benoem ik weliswaar alle bijdragen, maar licht er enkele wat meer uit, in het bijzonder de opstellen over de Nederlandse literatuur. Deel I 'Tatsachen, Formen von Realismus und Neue Sachlichkeit' telt vijf stukken. Moritz Baßler bespreekt de literatuurstroming die in de Weimarpubliek een dominante positie kreeg: het realisme van de Neue Sachlichkeit. Hij laat zien hoezeer dit nieuwe realisme beïnvloed is door procedures van *foregrounding* van de historische avantgarde en mede daardoor verschilt van het negentiende-eeuwse realisme. De geschiedenis van de nauw met elkaar verweven concepten magisch realisme en Neue Sachlichkeit staat centraal in de bijdrage van Hubert Roland. Hij schetst een breed internationaal panorama, van het ontstaan in de jaren twintig in de Duitse schilderkunst van het *Nachexpressionismus* tot aan Johan Daisnes roman *De trap van steen en wolven* uit 1941. Gunther Martens belicht aan de hand van de roman *Das kunstseidene Mädchen* (1932) van Irmgard Keun en Robert Musils verhaal 'Die Affeninsel' (1936) de wijze waarop de nieuw zakelijke 'cultus van koude' in zelfdiscipline, in de beteugeling van gevoelens en in behavioristische verdringing van introspectie gestalte krijgt. Van kunsthistoricus Peter de Ruiter is het enige artikel dat uitsluitend gewijd is aan de schilderkunst. De relatie tussen Duitsland en Nederland krijgt een expliciete articulatie in zijn beschouwing over Kasper Niehaus. Deze Nederlandse schilder en kunstcriticus schreef een groot aantal artikelen, vooral voor *De Telegraaf*, over nagenoeg alle tentoonstellingen waarin de *magie* van de 'nieuwe objectiviteit' van Duitse en Nederlandse schilderkunst werd geëxposeerd. In de jaren twintig werd Niehaus een van de belangrijkste pleitbezorgers van de realistische schilderkunst. Voor hem deden de kwaliteiten van Nederlandse schilders niet onder voor die van buitenlanders. In dit opzicht is het contrast met de receptie in de letterkunde groot, omdat de Nederlandse nieuw-zakelijke romans in de regel als weinig geslaagde imitaties van internationale voorbeelden werden beschouwd. De eerste bijdrage over Nederlandse literatuur is van Nele Demedts. Haar onderzoek, evenals dat van Lut Missinne in de bundel *Neue Sachlichkeit and Avant-Garde* (2013), is gericht op het begrip 'objectiviteit', in het bijzonder op de premisse van objectieve (onpersoonlijke, neutrale) weergave van zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. Analyse van de metaforiek, de focalisatie en het gebruik van citaten in de roman *Sjanghai* (1933) van W.A. Wagener, een van de kernauteurs van de Nieuwe Zakelijkheid, laat zien dat in de literaire praktijk de

objectiviteitssuggestie evenwel op tal van manieren wordt ondermijnd.

Deel II 'Neue Sachlichkeit im diskursiven und medialen Kontrast' bevat vier stukken. Van Helmut Lethen, met zijn proefschrift *Neue Sachlichkeit 1924-1932* uit 1970 een van de grondleggers van het onderzoek in Duitsland, is de meest persoonlijke bijdrage. Elegant associërend voorziet hij zes iconische foto's uit August Sanders' project *Menschen des 20. Jahrhunderts* van een animatie, dat wil zeggen een inbedding in een verhaal, om duidelijk te maken dat deze beroemde natuurgetrouwe portretten niet zozeer typen maar mensen afbeelden. De postureanalyse van Sabine Kyora gaat over de strategieën waarmee de Duitstalige schrijver Walter Serner in het literaire veld gepositioneerd werd en zichzelf positioneerde in zijn overgang van dadaïst naar auteur van korte verhalen die passen in het repertoire van de Neue Sachlichkeit. Grüttemeier doet in zijn bijdrage een geslaagde poging het journalistieke auteurstype en de literatuur van de Nieuwe Zakelijkheid nader te bepalen door die te vergelijken met een wetenschappelijk werk uit dezelfde tijd waarin oriëntering op de feiten eveneens een leidend principe is: *Eskimoland* (1934) van bioloog en latere Nobelprijswinnaar Niko Tinbergen. Dit verslag van een expeditie naar Groenland leent zich uitstekend voor het traceren van overeenkomsten en verschillen op het niveau van de werkelijkheidsweergave, retorische procedés en de presentatie van verschillende gezichtspunten. Een dergelijke vergelijking van nieuw-zakelijke literatuur, hier onder meer de roman *Zuiderzee* (1934) van Jef Last, met een wetenschappelijk discours, is in de germanistiek niet ongebruikelijk maar in de neerlandistiek uitzonderlijk. Koen Rymenants belicht het hybride genre van de vie romancée, een tekstsoort die voor contemporaine critici als Christiaan Tazelaar de Nieuwe Zakelijkheid *par excellence* vertegenwoordigde. Voor een precisering van de connectie tussen de Nieuwe Zakelijkheid en deze moderne, gefictionaliseerde variant van de biografie analyseert Rymenants hoe in drie specimina van de 'Nieuwe Biografie' – *Rembrandt* (1931) van Theun de Vries, *Liszt. Romantische jaren van een pianist* (1931) van Constant van Wessem en *Gelakte hersens. Ford's leven – Ford's auto's* (1934) van M. Revis – paratekstuele en tekstuele kenmerken verantwoordelijk zijn voor de fictionele dan wel documentaire kanten ervan. Een van de conclusies bevestigt wat elders in deze bundel en daarbuiten meer dan eens gesteld is: de definitie van Nieuwe Zakelijkheid als een puur objectief fenomeen is te beperkt.

Deel III 'Neue Sachlichkeit und Journalismus' bevat vier artikelen. Haimo Stiemer reconstrueert het discours over de Neue Sachlichkeit dat in de jaren twintig in de grootste Duitstalige kranten van Praag gevoerd werd. Wat hierbij opvalt, is dat in de discussies de Neue Sachlichkeit niet als een literair concept wordt ingezet, maar nagenoeg uitsluitend als een ideologisch concept waarmee men zich positioneert ten aanzien van manifestaties van de moderne tijdgeest, zoals een pedagogiek die de vrouw bestudeert als een zelfbewust en onafhankelijk wezen. In de bijdrage van Mathijs Sanders staat de Nederlandse receptie van Alfred Döblins *Berlin Alexanderplatz* (1929) centraal. De Duitse ontvangst is het uitgangspunt. Daarin neemt de reactie van Walter Benjamin een sleutelpositie in, onder meer omdat hij een verwijzing naar de Neue Sachlichkeit achterwege liet, zodat de roman niet werd betrokken in de negatieve consensusvorming. Ofschoon het onthaal in Nederland gevarieerd is, heeft de negatieve bespreking van Menno ter Braak, door Sanders terecht getypeerd als de criticus die het krachtigste effect had op de consecratie en canonisering van literatuur, voor lange tijd het beeld bepaald, niet het minst omdat hij de roman nadrukkelijk wèl relateerde aan de Nieuwe Zakelijkheid. Pas in 1971 werd de nogal eigenzinnige vertaling van Nico Rost uit 1930 herdrukt. De wijze waarop Rost de moderniteit van montage en simultaneïsme met de dynamische metropool Berlijn als protagonist weet te transformeren in een meer

conventionele roman, nu met de proletariër Frans Biberkopf als hoofdpersonage, vormt een intrigerende schakel in dit betoog. Ook *Rubber* (1931), de middlebrow bestseller van Madelon Székely-Lulofs waarover Lut Missinne schrijft, werd door Ter Braak (en Du Perron) negatief beoordeeld, niet alleen vanwege het documentaire gehalte maar ook omdat voor hen commercieel succes literaire kwaliteit uitsloot. Het beeld dat Missinne schetst van de contemporaine kritiek in Nederland laat een grote variëteit van sterk uiteenlopende evaluaties zien waarin het begrip Nieuwe Zakelijkheid weliswaar nooit, maar de naam Ehrenburg wel enkele keren valt. En die naam van de Russische schrijver van de documentaire roman *10 P.K. Het leven der auto's* (1929) fungeerde meestal als een negatief ijkpunt omdat hij in de jaren dertig bij uitstek een signaalfunctie voor de Nieuwe Zakelijkheid had. In dit opzicht is het contrast met de Duitse receptie aanzienlijk omdat voor *Gummi*, de vertaling van *Rubber* uit 1935, het debat gericht is op het middlebrow karakter van deze publiëksroman en het kader van de Neue Sachlichkeit geheel ontbreekt. Janka Wagner ten slotte werkt een stelling van haar proefschrift uit: Marsman en Ter Braak zijn in de eerste wetenschappelijke publicaties over de Nieuwe Zakelijkheid in de jaren tachtig en negentig ten onrechte beschouwd als trendsetters van de negatieve consensusvorming. Overtuigend wordt aangetoond dat critici zowel Duitse als Nederlandse Nieuwe Zakelijkheid in literatuur en beeldende kunst eerder dan Marsman en Ter Braak veroordeelden, met dezelfde argumenten, dat wil zeggen met inzet van normen uit de idealistische esthetiek. Zo bezien zijn zij zeker geen initiators. Maar hun imposante renomme zorgde ervoor dat juist deze contemporaine opposenten van de Nieuwe Zakelijkheid later met verve de rol van trendsetter en niet van trendvolger gingen vervullen.

Het brede palet aan onderwerpen en invalshoeken dat *Neue Sachlichkeit im Kontrast* presenteert, vormt een adequate weerspiegeling van de actuele stand van het pluriforme onderzoek in de neerlandistiek in het algemeen en van de Nieuwe Zakelijkheid in het bijzonder. Zo treft men in het polyfonische raamwerk van deze verzamelbundel onder meer toepassingen aan van de institutionele benadering met aandacht voor orkestratie, positionering en consensus, van de onderzoeksrichting die interdiscursieve relaties tussen literatuur en wetenschap centraal stelt, de richting waarin verbanden tussen literaire en andere culturele velden het accent krijgen, van de postureanalyse, het receptieonderzoek van dag- en weekbladen en van meer traditionele onderzoekstradities als poëticaonderzoek en tekstuele analyse van narratieve structuren en stilistische technieken.

Het transnationale perspectief domineert uiteraard in de beschouwingen van de bundel en dan met name in de bijdragen van de neerlandici. Daar is de focus gericht op parallellen en divergenties tussen Duitsland en Nederland in zowel contemporaine debatten als in latere wetenschappelijke reflecties. Het valt op dat in de artikelen van de germanisten over de Neue Sachlichkeit daarentegen niet of nauwelijks wordt ingegaan op dergelijke contrasten waaraan de bundel toch zijn titel ontleent. Maar ook zonder die expliciete signaleringen heeft de dialoog tussen de germanistiek en de neerlandistiek over de Neue Sachlichkeit / Nieuwe Zakelijkheid met deze met zorg uitgegeven bundel een solide fundament gekregen en het toekomstige onderzoek een krachtige stimulans.

In: *Spiegel der letteren* 64 (2022), nr. 1, p. 81-85.